

že tyto skupiny často mohou být současně formální i neformální. Shodně se sociologií průmyslu však charakterizuje znaky neformálních skupin a jejich význam v pracovní sféře. Nevyhýbá se ani problému sladění cílů neformálních skupin s objektivními úkoly závodu.

Zaslouženou pozornost věnuje otázce jednosměrných a vícesměrných komunikací v závodě. Uvádí různé formy předávání informací a způsob zavádění informačního systému v závodě. Zdůrazňuje přitom význam informací a potřebu odborníků v tomto oboru, má-li být správný oběh informací zajištěn.

Významná je část, v níž autor pojednává o vlivu skupiny na postoje jejích členů. Uvádí, které psychické mechanismy jsou nositeli tohoto vlivu. Zdůrazňuje v této souvislosti význam určité atmosféry ve skupině, do níž je jednotlivec jako by „ponořen“; dobře zorganizovaná skupina může vyvinout na jednotlivce takový nátlak, že mu nemůže čelit. Znalost mechanismů působení skupiny na jednotlivce považuje R. Kowalcuk za podstatnou při vzdělávání vedoucích kádrů. Diskutabilní může být autorovo tvrzení, že malé kolektivy nelze organizovat administrativním způsobem příkazy a formální disciplínou. Jen tato cesta vytváření malých pracovních kolektivů by jistě nebyla správná, ale v socialistické společnosti, v níž se předpokládají soudružské vztahy mezi spolupracovníky, nelze zapomínat na působení těchto vztahů, které i z formálně sestavené pracovní skupiny mohou vytvořit dobře sehraný pracovní kolektiv. V závěru autor správně zdůrazňuje, že je třeba věnovat vytváření malých pracovních skupin v podnicích zaslouženou pozornost, a to jak ze strany vedoucích pracovníků, tak i ze strany stranického, mládežnického a odborářského aktivu.

V souvislosti s pozitivním výchovným působením skupiny na jednotlivce se autor zabývá soutěžením v závodě. Považuje je za velmi významného činitele, všímá si jeho psychologických aspektů a snaží se odpovědět na otázky, zda soutěžení je jevem spontánním, nebo zda musí být provokováno, a zda jeho stupeň závisí na věku a typu jednotlivců. Rozlišuje soutěžení individuální od soutěžení skupinového a upozorňuje na vztah soutěžení a konformismu ve skupině.

Z psychologického hlediska si dále všímá způsobů vytváření pracovních kolektivů. Rozlišuje čtyři základní etapy rozvoje kolektivu a vyvozuje z toho řadu doporučení jak vytvářet sevržený, harmonický pracovní kolektiv.

Poslední, sedmá kapitola, *Pracovníci vyžadující zvláštní péči*, si všímá především psychologických aspektů práce mladistvých a těch, kteří poprvé vstupují do zaměstnání. Jsou zde diskutovány otázky adaptace těchto pracovníků a uvedeny náměty jak postupovat při přijímání nového pracovníka.

Dále se autor v této kapitole zabývá problematikou práce vdaných žen. Všímá si mo-

tiv, které působí na vstup vdané ženy do zaměstnání, přičemž rozlišuje motivy rodinné (snahu zabezpečit rodině nezbytné prostředky, zvýšit životní úroveň rodiny, zabezpečit existenci dětí, vlastní a manžela a zabezpečit vlastní pozici v manželství a rodině) a motivy individuální (snaha o získání vlastní materiální a osobní nezávislosti a dosažení vlastního společenského postavení nezávisle na manželovi, zájem o pracovní kariéru, potřeba společenského styku). Uvádí, jaké problémy musí vedení závodu v souvislosti se zaměstnáváním vdaných žen řešit, aby co nejlépe využil jejich pracovní síly s maximálním přihlédnutím k její specifice.

Kowalcuk věnuje též pozornost problematice pracovníků v předdůchodovém věku. Zdůrazňuje význam včasné psychoprofylaktiky, která by zabránila tomu, aby takoví pracovníci měli pocit menší společenské užitečnosti a aby jejich přechod z produktivního do důchodového období nebyl příliš rychlý a jeho dopad na dosavadní způsob života příliš silný. Uvádí celou řadu psychologických jevů objevujících se u pracovníků v předdůchodovém věku a ukazuje, jak má vedení a kolektiv pracovníků těmto pracovníkům pomáhat, i pokud jde o vhodnou náhradu za dosavadní produktivní činnost. Vychází ve svých závěrech z klinických pozorování, zejména pak z toho, že udržování fyzické a psychické způsobilosti u stárnoucích lidí závisí především na jejich aktivní práci.

Závěrečnou část sedmé kapitoly věnuje autor psychologické problematice pracujících invalidů, pracovníků v období rekonvalescence (organické i psychické), pracovníků s opožděným duševním vývojem, neurotiků a alkoholiků. Jestliže se mají tyto pracovníci účelně zapojit do pracovního procesu, musí být jejich vedoucí dobrým vychovatelem, umět se ovládat, mít trpělivost, porozumění a takt.

Recenzovaná publikace nemá přísně vědecký charakter. Je psána populárním způsobem a obsahuje mnoho praktických návodů k jednání s lidmi ve sféře práce (o její popularitě v Polsku svědčí její třetí vydání). Pro tyto své vlastnosti se může stát vítanou pomůckou vedoucích pracovníků při jejich obtížné činnosti, již je vedení lidí. Nelze však přitom nevidět, že některá témata jsou vykládána bez širšího sociálního a politického kontextu, jako je tomu například při výkladu kolektivu, soutěžení či hodnocení lidí.

Libuše Lišková

Krize a perspektivy výzkumů sociální mobility (Poznámky ke knize R. Boudona *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*)

V době, kdy diskuse k problematice sociální mobility v naší sociologii dospěla k prvním závažnějším závěrům (zatím zejména v rovině kritického zhodnocení teoretických východisek buržoazních mobilityních koncepcí a naznačení marxistických teoretických souad-

níc, v nichž by bylo možné analýzu mobilních procesů učinit jedním z nástrojů zkoumání vnitrotržních důsledků třídní ekonomických proměn socialistické společnosti [Charvát ... 1972; 1975], probíhala ve francouzské sociologické veřejnosti diskuse o *teoreticko-metodologické krizi buržoazních mobilních výzkumů a koncepcí*. Této diskuse, jež byla do značné míry vyvolána zásadními příspěvky R. Boudona, se zúčastnila celá řada francouzských sociologů: R. Boudon [1974; 1975], J. R. Tréanton [1975], A. Darbel [1975], A. Pitrouová [1975], Ph. Beneton [1975], D. Bertaux [1974] aj.

Poukazujeme na paralelnost obou diskusí nikoli bez hlubšího záměru. Obě totiž, ačkoli byly vedeny ze zcela rozdílných pozic a na odlišných rovinách (francouzská z pozic stratifikačních teorií, jež se však snažila přebročit, a na úrovni spíše metodologické, naše spíše v rovině teoretických východisek a z pozic třídní historické chápání mobilních drah), dospěly k některým shodným závěrům. Tak například zásluhou R. Boudona vyšly na jevo zásadní teoreticko-metodologické nedostatky „individualismu“ mobilních koncepcí, který byl v teoretické rovině označen v naší diskusi [Charvát ... 1972; 1975] za jeden z hlavních projevů jejich „stratifikačního původu“. Stejně tak se vyskytla samozřejmá i stanoviska diametrálně odlišná.

Pokusíme se alespoň stručně prezentovat stanovisko R. Boudona a poukázat na některé hlubší konsekvence jeho závěrů. Domníváme se totiž, že Boudonova inovace metodologického aparátu zkoumání sociální mobility nabízí marxistické sociologii inspiraci nejen pro hlubší kritiku a pozitivní využití dosavadních mobilních výzkumů a dat, ale i pro koncipování metodologického zázemí marxistického přístupu ke zkoumání sociální mobility. Je však třeba zdůraznit, že v Boudonově výrazně metodologicky orientované koncepci mobilního přístupu chybí hlubší teoretické zprostředkování, jež by umožnilo hledání hlubších společenských a ekonomických konsekvencí odhalených rozporů ve vzdělávacím systému a v sociální mobilitě v soudobé kapitalistické společnosti.

Boudonova práce *L'inégalité des chances* [1973] je prvním souhrnným výsledkem jeho dlouholetého úsilí o přehodnocení soudobých mobilních koncepcí a o naznačení východiska z krize, v níž se v posledních letech ocitly ve snaze etablovat se jako koncepce širšího teoretického rámce. Ve statických, které po ní následovaly zejména jako reakce na diskusi, již tato kniha vyvolala, označil Boudon řadu významných studií o sociální mobilitě za jeden z nejčistších příkladů neschopnosti soudobé západní sociologie přebročit omezený rámec tautologických stratifikačních schémat.

Jeho kritické stanovisko je zvláště otevřeně formulováno v pozdějším zhodnocení knihy amerického sociologa Christophera Jenckse *Inequality* [1972], příznačně nazvaném: *Sociologie nerovností ve slepé uličce?* [1974]. Bou-

don zde podrobně kritizuje klíčovou myšlenku celé Jencksovy práce, totiž tvrzení, že v soudobých „industriálních společnostech“ v souvislosti s demokratizací a zvyšováním úrovně vzdělání pozbývají na významu nerovnosti v sociálním původu, že – jinými slovy – mezi nerovnostmi v sociálním původu, v úrovni vzdělání a v sociálním a ekonomickém postavení zavládl všeobecně stav „indeterminace“.

Pohlíží-li Boudon na toto tvrzení jako metodolog, dochází k závěru, že je výsledkem chybné statistické argumentace, resp. aplikace neadekvátní matematicostatistické analýzy, která pracuje s kauzalitou výlučně individuálních charakteristik či proměnných (sociální původ, úroveň vzdělání individua, jeho socioprofesionální postavení ap.), kdežto do problému nerovností je třeba zahrnout reálné působící „strukturální proměnné“, charakterizující sociální systém právě jako systém (např. všeobecný růst vzdělání, vývoj vzdělávacího systému, socioprofesionální strukturu, jejich nesoulad apod.). Boudon proti tvrzení typu „sociální postavení otce a vzdělání respondenta vysvětlují 50 % variace sociálního postavení respondenta“ poznamenává, že „zbytek“ nelze interpretovat jako indeterminaci, jako „vliv nevysvětlených externích faktorů“ (jak to v podstatě činí Jencks a mnozí jiní), ani ho nelze chápat jako prostor vhodný pro uplatnění ryze subjektivistických teorií, tvrdících například, že selekce jedinců do sociálních pozic probíhá podle stupně jejich konformity s hodnotami společnosti [Bowles 1972].

Pohlíží-li Boudon na tyto problémy jako sociolog s intencí být sociologem sociálních problémů, klade si otázky, které si nemůže nepoložit, dívá-li se na soudobou kapitalistickou společnost otevřenými očima: Proč určitá demokratizace ve vzdělání nevede nutně k zeslabení vazby mezi sociálním původem a dosaženým sociálním postavením? Proč v „meritokratických“ společnostech má úroveň vzdělání jen slabý vliv na sociální postavení a prakticky žádný vliv na mobilitní šance? Proč ve Spojených státech ani v jiných západních zemích určitá demokratizace ve vzdělání není doprovázena redukcí ekonomických nerovností, ale spíše naopak, a proč nevyvolává žádné zvýšení sociální mobility? Jsou to určité otázky, v nichž je ještě mnoho ze slovníku teorií sociální stratifikace a málo z pohledu sociálně třídního, ale jsou to otázky, v nichž je rozhodně více z reálného pohledu na sociální systém soudobé kapitalistické společnosti než ze „sterilních“ konstrukcí, podle nichž např. mechanismy vyvolávající sociální nerovnosti se v podstatné míře přesunuly ze sféry sociálního systému do bezprostředního životního rámce jedince a jeho hodnot (Parsons, Bourdieu).

V knize *L'inégalité des chances* se Boudon snaží klást otázky jako sociolog dívající se na společnost „otevřenými očima“ a řeší je jako metodolog, jehož krédem je „metoda pro problém“, a nikoli „problém pro metodu“.

Běžné mínění „politiků a akademických sociologů“, jak říká Boudon v úvodu, je přibližně následující: „Tradiční společnosti byly charakteristické vysokým stupněm homologie mezi rodinnými strukturami a strukturou ekonomickou a sociální, což znamená, že sociální postavení rodiny bylo rozhodující determinantou sociálního postavení jedince. V industriálních společnostech je naopak sociální postavení jedince, řečeno spolu s Parsonsem, nikoli připsané, ale získané. Tedy ve vývoji tzv. industriálních společností, směřujících ke stále větší závislosti sociálního postavení na získaných schopnostech, dochází k zeslabení vazby sociálního postavení se sociálním původem“ [Boudon 1973]. Jestliže je pravda, jak Boudon vzápětí poznamenává, že tento trend je zřejmý, máme-li na mysli dlouhodobý přechod od tzv. tradiční společnosti k soudobým „industriálním společnostem“, je hrubou dezinterpretací skutečnosti vztahovat takový závěr k *nedávnému vývoji* soudobých kapitalistických společností, které jsou charakterizovány stabilní mobilitou, ačkoli se například všeobecná úroveň vzdělání stále zvyšuje. Výzkumy navíc jasně ukazují, že *mezi různými formami sociálních nerovností právě „nerovnost šancí“ a ekonomická nerovnost jsou nejdolnější vůči změnám a nejméně citlivé na ekonomický vývoj tzv. industriálních společností.* Zatímco určitou stabilitu nerovností šancí a její hlubší příčiny je teprve třeba analyzovat, stabilita, nebo dokonce určitý vzrůst ekonomické nerovnosti (USA, NSR, Anglie) byly již dokázány řadou kvalifikovaných výzkumů [Kolk 1962; Stoetzel 1971; Titmuss 1962]. *Pro Boudona je charakteristický důraz, který klade na spojení sociálních a ekonomických nerovností, a jak se pokusíme ukázat, hraje v jeho explikativním modelu nerovnosti šancí na vzdělání a sociální postavení klíčovou roli.* Za jeden ze základních problémů v tomto směru považuje Boudon zjištění, že i přes určitou demokratizaci vzdělávacího systému v USA se po druhé světové válce ekonomické nerovnosti ještě prohloubily.¹

Již z tohoto načrtnutí některých vybraných problémů, na jejichž závažnost poukazuje Boudon hned v úvodu své poslední knihy, vysvítají podle našeho názoru dvě skutečnosti:

1. *Výsledky výzkumů svědčí proti hypotéze o zvyšování sociální mobility i proti očekávanému zeslabování sociálních nerovností, jež má být důsledkem ekonomického rozvoje a určité demokratizace vzdělávacího systému, a problém nerovnosti šancí se tak stal jedním z ideologicky vyhrocených problémů soudobé buržoazní sociologie;*

2. *v souvislosti se snahou podat ideologicky uspokojující vysvětlení tohoto jevu se projevila krize teorií sociální mobility a nerovnosti šancí, charakterizovaná jejich neschop-*

ností vymýnit se ze stratifikačních schémat, jež jsou v nejlepším případě doplňována vysvětlujícími „ad hoc“ teoriemi.

Z hlediska logické výstavby teorie za jednu ze základních příčin toho, že se teorie sociální mobility (resp. mobilitní koncepce aspirující na teorii) ocitly ve slepé uličce, považuje Boudon jejich faktoriální charakter, tj. úsilí identifikovat vybrané faktory, jež by prý měly působit na mobilitu a nerovnost šancí, přičemž za jejich výsledný efekt se považuje „součet“ jejich vlivů (ať jde o běžnou korelační analýzu, či o path-analýzu). Typickým příkladem tohoto postupu i snahy vyjít za jeho omezený rámec (ovšem konstrukcí těžko přijatelné „ad hoc“ teorie) je podle Boudona vcelku známá koncepce Bendixe a Lipseta [1959]. Když se v jejich „faktoriálně“ orientovaném výzkumu ukázalo, že se úroveň mobility pod vlivem žádného z předpokládaných faktorů významně nemění a že je v USA přibližně stejná jako v zemích západní Evropy, ačkoli podle vstupních „faktoriálních“ propozic by měla být v USA výrazně vyšší, Lipset s Zetterbergem [1956] korigovali tuto teorii koncepcí, která měla výsledky výzkumu uvést do souladu s některými propozicemi vstupní teorie, zejména s tvrzením, že absence rigidního stratifikačního systému v USA zvyšuje mobilitní šance a tím i sociální mobilitu. Jádrem této koncepce je následující úvaha: Touha po sociálním vzestupu je u jedince o to menší, čím méně viditelné jsou sociální bariéry. Jestliže tedy sociální rozdíly jsou méně zřejmé a symboly odlišnosti životního způsobu různých tříd mizí, jestliže v profesionální sféře klesá význam hierarchických vztahů, jestliže se zmírňují příjmové difference a životní úroveň všech se zvyšuje, přání „vystoupit po společenském žebříčku“ jsou slabší. A protože ve Spojených státech je (podle vstupních propozic ovšem) stratifikační systém méně rigidní a hranice sociálních tříd méně ostré než v západní Evropě, touha po sociálním vzestupu je zde při velikosti úsilí, které by bylo třeba na něj vynaložit, menší. Tedy, jinými slovy, „fakt“, který by měl vést k vyšší mobilitě (tj. tzv. propustnost sociální struktury), vede současně k jejímu zeslabování.

Na adresu propozic i závěru této „teorie“ lze snad jen poznamenat, že jestliže všechny výzkumy svědčí spíše o prohlubování sociálně třídních rozdílů (v nejčistší podobě výzkumy a studie o příjmové diferenciaci), pak tvrzení o nižších aspiracích v USA žádným kvalifikovaným výzkumem podložit nelze. Kromě toho lze proti tvrzení o stírání hranic mezi jednotlivými sociálními třídami v USA, na rozdíl od západní Evropy, kde podle Lipseta a jiných ještě přetrvávají pozůstatky „Weberovy stavovské společnosti“, upozornit na notoricky známou skutečnost, že právě v USA jsou tyto „hranice“ (a dodejme, že hranice v pravém slova smyslu) nejvíce pocítovány, např. pro téměř přesnou prostorovou

¹ Boudon se zde odvolává na studii [Thurrow 1972].

lokalizaci té či oné sociální skupiny z hlediska bydlení, a že pohled na kterékoli americké velkoměsto je již pohledem na jeho sociálně třídní strukturu. Stejně tak neobstojí ani tvrzení, že s ústupem „symbolů“ bohatství (proti předválečným létům) ustoupily i hluboké sociální a ekonomické nerovnosti v životě tříd. Usuzovat z ústupu *vnější okázalosti* v životním způsobu nejvyšších vrstev kapitalistické společnosti na stírání třídních nerovností je projev průzračné naivity spojené s jasnou ideologickou intencí.

Krise mobilitních koncepcí a teorií sociálních nerovností je tedy výsledkem nejen jejich faktoriální logiky a metodologických zkratů, jak dokazuje Boudon, ale z našeho hlediska vyplývá i z *nekritického úsilí o optimistickou sebereflexi kapitalistické společnosti*, jež je v určitém smyslu jedním z jejich ideologických zdrojů. Některé základní přednosti mobilitního přístupu ke zkoumání pohybu sociální struktury, jež by umožňovaly doplnit obraz sociálně třídních pohybů v soudobých kapitalistických společnostech, jsou proto, že by se staly nástrojem kritického pohledu, zanedbávány ve prospěch apologetických konstrukcí „beztrídní společnosti“.

Pokus o východisko z krize mobilitních koncepcí — Boudonův návrh modelové analýzy systémů

Boudonova kritika faktoriálních teorií sociální mobility se opírá zejména o dva argumenty:

1. Tyto teorie pracují buď jen s faktory „individuálními“ (pokud je jejich cílem dokázat slabnoucí vliv sociálního původu na nerovnost šancí a na sociální postavení) a v tomto případě nejsou s to překročit rámec běžných stratifikačních schémat, nebo naopak operují jen s faktory „strukturálními“ (ekonomický vývoj, vzestup úrovně vzdělání, rigidita stratifikačního systému ap.), a to zejména v tom případě, usilují-li o interpretaci stagnace sociální mobility po druhé světové válce a o vysvětlení nevýznamných rozdílů v mezinárodních srovnáních. Již svou povahou nejsou schopny strukturální a individuální úroveň organicky propojit a analyzovat sociální mobilitu a nerovnost šancí jako výsledek kombinace těchto reálně spjatých úrovní sociálního systému.

2. Jejich metodologický aparát je omezen na více či méně složitou korelační analýzu, která kromě toho, že je statická, je jednou z příčin jejich neschopnosti propojit obě úrovně při operacích s empirickými daty.

Jestliže se tedy zkoumání v oblasti sociální mobility a „nerovností šancí“ mají dostat z bludného kruhu „nulového součtu“ vlivů strukturálních faktorů a s tím spojených obtíží při hledání interpretace, způsobených evidentním nesouladem mezi propozicí o „klesajícím vlivu sociálního původu na naději dosáhnout vyššího vzdělání a sociálního postavení“ a reálnou stagnací sociální mobility,

musí mobilita a nerovnost šancí analyzovat na úrovni sociálního systému, tj. počítat s podmíněností individuálních rozhodnutí a jejich realizace strukturálními podmínkami.

Poznamenejme, že Boudon pro svou systémovou analýzu nachází významnou inspiraci v Sorokinově teorii sociální mobility, podle které každá společnost, zachovávající určitou časovou kontinuitu svých strukturálních charakteristik, disponuje selektivními institucemi (selection agencies), jimiž jsou jedinci připravováni a „filtrováni“ pro obsazování socioprofesionálních pozic. Boudon správně upozorňuje na negativní funkcionalistické prvky této teorie, ale zdůrazňuje, že Sorokinova koncepce nabízí ke využití jednu ze svých základních předností, tj. *schopnost chápat nerovnost šancí a mobilitu jako výsledek střetávání individuálních záměrů a podmínek se strukturálními charakteristikami „selektivních institucí“, v nichž se zrcadlí charakter sociálního systému, povaha společnosti, která si je vytváří a k jejímuž zachování tyto instituce slouží.* Tento přístup Boudona vyzbrojuje poměrně účinnou argumentací proti tvrzením faktoriálních teorií, a co je nejpodstatnější, umožňuje zformulovat modely selektivních procesů, které jsou při omezených zdrojích výzkumných a statistických dat jediným metodologickým nástrojem umožňujícím odhalit „vnitřní struktury“ těchto procesů, tzn. přiblížit se k reálným zdrojům „nerovností šancí“ v soudobých kapitalistických společnostech.

A. Úroveň vzdělání a mobilita — příklad aplikace analýzy systémů

Lze z běžně přijímaného názoru, že obecně existuje vysoká závislost mezi úrovní dosaženého vzdělání a sociálním postavením, vyvozovat, že a) úroveň vzdělání má značný vliv na sociální postavení, b) že úroveň vzdělání má značný vliv na mobilitní šance? Jinými slovy, že vyšší úroveň dosaženého vzdělání zvyšuje naději na tzv. sociální vzestup syna ve srovnání se socioprofesionálním postavením jeho otce?

Blau a Duncan ve výzkumu sociální mobility v USA [1967] dospívají korelační analýzou k následujícím závěrům: otec má vliv na socioprofesionální postavení syna, „dávaje mu vyšší vzdělání“ (míra vlivu socioprofesionálního postavení otce na úroveň vzdělání syna vyjádřená korelačním koeficientem je 0,454), ale jakmile syn získá vzdělání, *nemá již otec na socioprofesionální postavení syna prakticky žádný vliv (0,078) a rozhodující determinantou jeho postavení se stává vzdělání (0,518).*

Boudon však upozorňuje na to, že vliv nevysvětlený závislostí socioprofesionálního postavení na úrovni vzdělání je příliš velký, než aby mohl být považován, tak jak je to v jazyce korelační analýzy běžné, za „nevysvětlený“, „náhodný“ apod. Jeho poměrně vysoká hodnota je způsobena tím, že tento

postup neumožňuje podle Boudona zahrnout to podstatné, tj. *nesoulad mezi kvalifikační strukturou nabízenou vzdělávacím systémem a kvalifikační strukturou požadovanou sociálním systémem*, který je „kanálem“, jímž se „skrytě“ prosazuje vliv sociálního původu.

Nesoulad mezi těmito dvěma strukturami způsobuje, že za poměrně silným vlivem dosažené úrovně vzdělání na socioprofesionální postavení se skrývá velmi slabý vztah mezi úrovní vzdělání a mobilitními šancemi,² tj., jinými slovy, že *ve společnosti, kde existuje silná nerovnost šancí na dosažení vzdělání a poměrně vysoká závislost dosaženého socioprofesionálního postavení na vzdělání* (což jsou závěry korelační analýzy), *existuje ještě navíc poměrně vysoká nerovnost „sociálních šancí“*, tj. skutečnost, že *jedinec, který dosáhne vyššího vzdělání, než měl jeho otec, má téměř stejnou naději udržet nebo zlepšit postavení, z něhož pochází, jako jedinec, který dosáhne vzdělání nižšího nebo stejného jako jeho otec*. Ze tento závěr je v pouze zdánlivém rozporu s výsledky korelační analýzy, dokazuje Boudon aplikací modelu, do něhož jako proměnná vstupuje rozpor mezi rychlejším vývojem vzdělávacího systému a relativní stagnací požadavků sociálního systému.

Z této partie Boudonovy práce, přestože má výrazné metodologický charakter, vyplývá sociologicky relevantní závěr (který však Boudon neformuluje tak ostře, jak by to na základě empirického materiálu bylo možné), že *i v tzv. meritokratické společnosti* (tj. ve společnosti, kde sociální postavení si jedinec „vyslouží“ svým úsilím, tedy v podstatě svým vzděláním), *za kterou se soudobé kapitalistické společnosti ústy svých teoretiků sociální stratifikace vydávají, se vzdělání stává relativně bezvýznamným faktorem ve snaze jedince překročit hranice svého sociálního původu*.³

B. Nerovnost šancí na vzdělání a její zdroje

Až příliš zřejmá skutečnost, že v soudobých kapitalistických společnostech si jedinci z různých sociálních tříd a skupin nejsou rovni tváří v tvář vzdělávacímu systému, nemohla neuvést v život řadu koncepcí, jejichž společným jmenovatelem je snaha zdůraznit, že tyto nerovnosti nepramení z ekonomicko-třídní povahy sociálního systému, ale z diferenciace postojů jedinců ke vzdělání, z rodinného prostředí nebo z různých hodnotových systémů sociálních tříd, z třídních sub-

kultur ap. Tento Teo-
rii, vysvětlujících
různé vyšší podíl jedinců pocházejících z „vyšších“ sociálních skupin na nejvyšších stupních vzdělávacího systému, je přibližně tolik, kolik je jejich autorů: od Parsonsova ujištění, že zdroj nerovností zde spočívá v individuálních motivacích, podmiňených nejbližším okolím (zejména tzv. kontinuitou rodiny), přes Bourdieuvu průzračně tautologickou koncepci, z níž nakonec vyplývá, že jedinci se vlastně ze subjektivního stanoviska rozhodují tak, aby realizovali „záměry sociálního systému“, až například k obecně známé teorii o různých hodnotových subsystémech sociálních tříd, na nichž spočívají i různé, samozřejmě u „nižších společenských skupin“ negativní postoje ke vzdělání, resp. hodnocení jeho významu pro životní úspěch (Hyman, Chinoy). „Principiální výhodou těchto jednofaktoriálních teorií“, poznamenává Boudon nikoli bez ironie na závěr jejich kritiky, „je jejich jednoduchost; a základní výhodou jednoduchosti je schopnost ucházet se úspěšně o široké publikum“ [Boudon 1973 : 62].

Ovšem ani Boudon se nevzdává srozumitelnosti a tím i „širokého publika“, ale jeho koncepce není výsledkem simplifikace, nýbrž je logickým vyústěním výsledků analýzy „mobilitních šancí“, v níž se potvrdil slabý vliv vzdělání na tzv. sociální vzestup. Uvažuje asi tímto způsobem (a v explikativním modelu empirickými daty tyto úvahy v maximální míře ověřuje):

1. Jistěže existuje „kulturní dědictví“ (o němž hovoří řada jiných autorů jako o *jediném* zdroji nerovnosti), jež se vyznačuje určitou setrvačností a jež zejména v nízkém věku jedince může ovlivnit jeho školní úspěch a tím i úroveň dosaženého vzdělání; zajímavé však je to, že na úspěch, či neúspěch na nižších vzdělávacích stupních jsou podle výzkumů citlivější aspirace jedinců pocházejících z nižších společenských skupin, jinými slovy, že příslušníci tzv. vyšších skupin i při neúspěchu na nižším stupni aspirují na vyšší stupně vzdělání ve větší míře než jedinci pocházející z defavorizovaných sociálních tříd;

2. vstup do každého vyššího článku vzdělávacího systému je spojen s racionální úvahou, v níž se zvažuje poměr „relativní ceny“ a „užitku“, s nímž je jeho případné absolvování spojeno;

3. *relativní cena vzdělání* směrem k nižším příjmovým a sociálním kategoriím samozřejmě stoupá;

² Tento problém poprvé podrobil analýze C. A. Anderson (1961), který využil již existujících údajů z nejrozrůznějších výzkumů. Podrobil je elementární modelové analýze a dospěl k následujícím závěrům: a) vzdělávací systém se vyvíjí rychleji než sociální struktura; b) relativní sociální postavení jedince (tj. vztah socioprofesionálního postavení syna k postavení otce) je nezávislé na relativní úrovni jeho vzdělání (tj. na jeho vzdělání ve srovnání se vzděláním otce). Boudon, vycházející z Andersonem přepočtených dat, jde ještě dále. Na základě konstrukce jednoduchého modelu dospívá k závěru, že tato tvrzení platí i při průkazně

silné vazbě mezi úrovní vzdělání a socioprofesionálním postavením.

³ Tato partie Boudonovy práce je příkladem poměrně velmi jednoduché, zato však velmi účinné aplikace modelů ve společenských vědách, neboť model zde není abstraktním, matematickostatistickým aparátem, ale do jisté míry i teoreticky fundovaným pohledem na reálné procesy probíhající ve společenském systému. Bohužel zde není místo, abychom mohli uvést Boudonem aplikované modely, které jsou matematicky nenáročné a srozumitelné, a proto doporučujeme čtenáři přímo Boudonovu knihu.

4. očekávaný užitek, tzn. naděje na uplatnění vzdělání, směrem k nižším společenským kategoriím klesá, neboť, jak jsme viděli dříve, vyšší vzdělání nevede zákonitě k jeho uplatnění, a zvláště tehdy ne, mělo-li by být „sociálním vzestupem“;

5. u vyšších společenských kategorií, kde rovněž hrozí nebezpečí neuplatnění vzdělání, protože vzdělávací systém se vyvíjí rychleji než požadavky sociálního systému, je „ztráta“ vzhledem k relativní ceně vzdělání nižší než u nižších příjmových kategorií.

Již z těchto zkoncentrovaných tvrzení Boudonova teoretického schématu rozhodovacího procesu je zřejmé, k čemu jeho autor nakonec dospívá: „Jediným faktorem schopným redukovat nerovnosti šancí na vzdělání... je redukce ekonomických a sociálních nerovností“ [Boudon 1973 : 132].

Ačkoli jsou tyto závěry v přímé opozici vůči teoriím o třídních subkulturách, o indeterminaci mezi různými formami nerovností, zejména ekonomickými a sociálními, o hodnotových subsystémech jako rozhodujících momentech v nerovnosti „šancí na vzdělání“ apod., objevují se v nich rovněž nejméně slabiny Boudonova teoretického aparátu. Boudon, i když je jedním z „nejkritičtějších kritiků“ a o nerovnostech „šancí“ uvažuje zejména v ekonomické dimenzi, náhle se na své cestě k podstatě věci zastavuje. „Redukce“, ať je sebedokonalejší, povahu věci nezmění, podstatnou restrukturalizaci sociálního systému – jeho třídního charakteru – neuskuteční.

C. Sociální mobilita a nerovnost „sociálních“ šancí – meritokratická struktura, nebo společnost favorizovaných společenských skupin?

Jestliže první „etapou“ sociálních nerovností jsou různé šance na získání vzdělání v závislosti na sociálním původu, druhou „etapou“ jsou difference v příležitostech uplatnit své vzdělání v profesionální sféře, difference, které podle běžných mobilních šetření, zpracovávaných korelační analýzou či path-analýzou, bývají jen v zanedbatelné míře vysvětleny sociálním původem a z největší části bývají „nevysvětleny“. Tuto nerovnost „sociálních šancí“ podrobuje Boudon explikativní modelové analýze v závěrečné partii.

Stejně jako v první i v druhé části, Boudon nejprve empirickým materiálem ověřuje svůj teoretický předpoklad, že úroveň vzdělání má daleko k tomu být rozhodujícím momentem v nadějích na získání adekvátního profesionálního zařazení, momentem uplatňujícím se i proti sociálnímu původu, který podle mobilních šetření „vyčerpal“ svůj vliv získání vzdělání a jehož role zde má být již zanedbatelná. Pro tento účel volí výsledky Glassova mobilního výzkumu ve Velké Británii [1954], který nabízí poměrně citlivé sociální třídění (školní vzdělání do čtyř, socioprofesionální postavení do pěti kategorií). Elementárním pravděpodobnostním počtem dochází k tabulce, kterou pro informaci uvá-

díme jako tabulku 1. Podíváme-li se na ni, můžeme říci, že *kdyby vzdělání bylo v soudobé kapitalistické společnosti skutečně dominantním faktorem sociální mobility* (vzdělání bývá s úpornou setrvačností nazýváno „sociálním elevátorem“), *byla by sestupná mobilita tzv. vyšších sociálních kategorií mnohem vyšší, než ve skutečnosti je, míra autorekrutace, zejména u favorizovaných společenských tříd, daleko nižší a vzestupná mobilita tříd defavorizovaných mnohem vyšší.*

V soudobé kapitalistické společnosti se podle Boudona prolínají dva systémy: *systém meritokratický*, privilegující jedince s vyšším vzděláním, a *systém dominance*, privilegující mezi jedinci majícími stejné vzdělání ty, kteří mají „vyšší“ sociální původ.

Výsledný explikativní model sociální mobility, do něhož na základě předcházejících analytických a explikativních modelů vstupuje široká škála proměnných (sociální původ, struktura sociálních pozic, vývoj sociální struktury, intenzita meritokratického efektu, intenzita efektu dominance, struktura vzdělávacího systému, vývoj vzdělávacího systému, rozdílná fertilita sociálních tříd), umožňuje formulovat další sociologicky cenná tvrzení a hypotézy. Nejzávažnější z nich se opět dotýká propojení sociálních a ekonomických nerovností: „V obecných podmínkách může vývoj vzdělávacího systému i při určitém snižování nerovností v šancích na vzdělání vyvolávat zvětšování ekonomických nerovností. Průměrná úroveň vzdělání každé socioprofesionální kategorie se zvyšuje, ale tento vzestup je tím rychlejší, čím vyšší socioprofesionální kategorii máme na mysli. Poněvadž příjem stoupá se socioprofesionálním postavením při dané úrovni vzdělání a s úrovní vzdělání při dané socioprofesionální kategorii, ekonomické nerovnosti se prohlubují i při poklesu nerovností šancí na vzdělání“ [Boudon 1973 : 88].

Tento závěr, prověřený v explikativním modelu empirickými daty, přesahuje již hranice mobilních koncepcí a doveden do důsledků má jakožto exaktní argument zásadní význam i pro marxistickou kritiku buržoazních sociologických teorií o překonávání sociálních a ekonomických nerovností v soudobých kapitalistických společnostech.

V této souvislosti, na závěr interpretace Boudonovy práce *L'inégalité des chances*, nelze nepoukázat na určitý paradox jeho celkového přístupu: na jedné straně Boudon do značné míry přijímá slovník i některé propozice stratifikačních teorií (sociální vzestup v čisté vertikálně chápáné sociální struktuře, nejasnost v definování sociálního statusu či postavení ap.), ale na druhé straně jeho metodologický princip a snaha osvojit se od ideologických a politických předsudků těchto teorií mu otevírají cestu k závěrům, jež jsou s nimi v zásadním rozporu. Je však nesporné, že Boudon přinejmenším ukazuje jednu z cest jak dát mobilním výzkumům hlubší metodologický a v určitém směru i teoretický smysl.

V diskuzi o sociální mobilitě na stránkách *Sociologického časopisu* byl za jeden ze základních negativních momentů dosavadních mobilitních koncepcí považován fakt, že „individuum je zde pojato abstraktně a jednostranně, protože funguje spíše jako nositel preformulované sociologické informace než jako zdroj vlastní sociální zkušenosti, která je společensky a historicky podmíněna“ [Charvát ... 1975 : 3]. Boudon pracoval s téměř stejnou úvahou v rovině metody zkoumání mobilitních pohybů a závěry, ke kterým dospěl, naznačují, že propojení marxistického pojetí sociální struktury s adekvátním metodologickým aparátem by bylo schopné učinit zkoumání mobilitních pohybů jedním z důležitých nástrojů poznávání „vnitřního“ vývoje sociálně třídní struktury.

Dodatek: informativní náčrt explikativního modelu první části

Boudonův princip modelové analýzy systémů má v nejobecnější podobě tři základní kroky:

1. předpokládáme existenci empirických dat, u nichž chceme zjistit vlivy některých proměnných, které bezprostředně z daných dat nelze ověřit;

2. provedeme tedy kvaziexperiment s těmito daty, tj. pomocí určitých axiomů dejme těmto datům takovou strukturu, jakou by měla za předpokladu vlivu námi uvažovaných proměnných;

3. srovnáme výsledek této „simulace“ s výchozími empirickými daty; ze srovnání můžeme s určitou pravděpodobností usuzovat na to, zda určené proměnné v empirické rovině působily, či nikoli.

Nejjednodušší model prezentuje Boudon ve vstupní kapitole, kde podrobuje hlubší analýze tzv. Boudonův paradox, tj. prověřuje relevantní důsledky nesouladu mezi vývojem vzdělávacího systému a sociální struktury. Pokusíme se v co možná nejstručnější podobě naznačit Boudonův princip modelové analýzy, který je v hlavních rysech společný všem modelům v knize.

Pod bodem a v tabulce 2 jsou uvedena data ze Centersova výzkumu [1949] přepočtená Andersonem [1961]. Přitom jsou zřejmé dvě skutečnosti:

1. vývoj vzdělání a vývoj požadavků sociálního systému jsou ve vzájemném nesouladu, 70 % synů má vyšší vzdělání než jejich otcové (291 : 416), zatímco jen 39 % jich má vyšší sociální postavení (164 : 416), a naopak 11 % synů má vzdělání nižší než otcové, ovšem 26 % má nižší sociální postavení;

2. existuje jen slabá vazba mezi relativní úrovní vzdělání a relativním sociálním postavením.

Údaje uvedené v tabulce 2 pod bodem b odpovídají hypotéze o maximální možné shodě mezi relativní úrovní vzdělání a relativním sociálním postavením.⁴

Rozdíly mezi skutečnou a touto hypotetickou distribucí jsou zachyceny v tabulce 2 pod bodem d.

Formulujeme však ještě hypotézu, že relativní sociální postavení je na relativní úrovni vzdělání nezávislé. Aplikace této hypotézy je běžným výpočtem očekávaných četností za předpokladu nezávislosti (o_{ij}) a je uvedena pod bodem c.

Rozdíly mezi reálnou a takovou hypotetickou situací pak jsou označeny bodem e. Jsou tam vtištěny kurzívou ty rozdíly, které jsou menší než rozdíly mezi reálnou situací a předpokládanou situací maximální možné závislosti. Na první pohled, aniž podrobíme strukturu rozdílů testovací proceduře, je zřejmé, že rozdíly uvedené pod bodem e jsou menší v osmi případech z devíti. Hypotéza o nezávislosti mezi relativní úrovní vzdělání a relativním sociálním postavením se tedy jeví jako plauzibilní.

Z první části modelové analýzy tedy plynou dva relevantní závěry:

1. Rozdíl mezi vývojem vzdělání a sociální struktury způsobuje, že shoda mezi relativním sociálním postavením a relativním vzděláním nemůže být v žádném případě dokonalá. Reálné údaje ovšem mohou být výchozí diskem definice maximální možné shody, jež je od dokonalé shody poměrně vzdálena.

2. Reálná data mají blíže ke shodě náhodné než maximální možné, tj. relativní sociální postavení je na relativní úrovni vzdělání prakticky nezávislé.

Tento závěr ovšem ještě není odpovědí na základní otázku, tj. na otázku zda ve společnosti, kde existuje poměrně vysoká nerovnost šancí na vzdělání a vysoká závislost sociálního postavení na získaném vzdělání, jsou mobilitní šance na dosaženém vzdělání prakticky nezávislé. K tomu je třeba zkonstruovat explikativní model, jenž by umožnil simulovat vliv uvedených proměnných (nerovnost šancí na vzdělání, závislost sociálního postavení na dosaženém vzdělání, nesoulad mezi dynamikou vzdělání a dynamikou sociální struktury) a zjistit tak, zda i při jejich působení dospějeme k závěru o nezávislosti mobilitních šancí na dosaženém vzdělání.

Tento model bude vycházet z axiomů obecně charakterizujících „ideální typ soudobé západní společnosti“. Především půjde o základní axiomy (les axiomes fondamentaux):

AF1: ve společnosti X existuje silná nerovnost šancí na vzdělání v závislosti na sociálním původu;

⁴ Boudon volí následující variantu výpočtu hypotetické maximální závislosti: Maximální možný počet jedinců v poli 1.1 je 164 (menší z obou marginálních četností). Zbytek těch, kteří mají vzdělání vyšší než jejich otcové (tj. 291 - 164 = 127), umístíme do nejbližší nižší kategorie (pole 1.2). Z těch,

kterí mají vzdělání stejné jako jejich otcové (tj. 80), nemůžeme umístit do pole 2.1 již žádného, do pole nejbližšího nižšího 2.2 už jen 18 respondentů a do zbývajících pole 2.3 musíme zařadit zbytek (tj. 80 - 18 = 62). Tímto způsobem postupujeme i v posledním řádku (pole 3.1 až 3.3).

Tabulka 1. Podíly respondentů daného sociálního původu dosahujících jednotlivých kategorií socioprofesionálního postavení podle hypotézy, že úroveň vzdělání má základní vliv na socioprofesionální postavení při vyloučení vlivu sociálního původu (a), a ve skutečnosti (b), jakož i rozdíly mezi skutečnou a hypotetickou distribucí ($c = b - a$) (Boudon 1973 : 149)

Sociální postavení otce		Sociální postavení respondenta					Celkem
		C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	
a	C ₁	0,213	0,145	0,142	0,336	0,165	1,000
	C ₂	0,114	0,112	0,138	0,390	0,247	1,000
	C ₃	0,087	0,101	0,133	0,403	0,276	1,000
	C ₄	0,054	0,088	0,130	0,420	0,308	1,000
	C ₅	0,041	0,076	0,123	0,423	0,337	1,000
b	C ₁	0,449	0,214	0,091	0,178	0,069	1,000
	C ₂	0,135	0,187	0,193	0,357	0,129	1,000
	C ₃	0,061	0,110	0,211	0,431	0,188	1,000
	C ₄	0,032	0,075	0,122	0,472	0,299	1,000
	C ₅	0,011	0,040	0,083	0,379	0,488	1,000
c	C ₁	0,236	0,069	-0,051	-0,158	-0,096	0,000
	C ₂	0,021	0,075	0,055	-0,033	-0,118	0,000
	C ₃	-0,026	0,009	0,078	0,028	-0,089	0,000
	C ₄	-0,023	-0,013	-0,008	-0,052	-0,009	0,000
	C ₅	-0,031	-0,037	-0,040	-0,044	0,151	0,000

AF2: X je společností, kde vysoká poptávka po profesionální kvalifikaci způsobuje, že úroveň vzdělání má základní vliv na socioprofesionální postavení, jinými slovy, že šance získat vyšší socioprofesionální postavení jsou o mnoho vyšší pro ty, kteří mají vyšší úroveň vzdělání;

AF3: ve společnosti X neexistuje shoda mezi vývojem struktury vzdělání a vývojem sociální struktury (tj. socioprofesionálních pozic).

Numerické operace s těmito axiomy předpokládají jejich operacionalizaci a kvantifikaci odpovídající v základních rysech sociální skutečnosti. To je úkolem *doplňujících axiomů* (les axiomes auxiliaires): Aa1 až Aa6. Přitom máme tři stupně vzdělání: S₁, S₂, S₃ (S₃ je nejnižší). Dále existují tři hierarchizované úrovně sociálního postavení: C₁, C₂, C₃ (C₃ je nejnižší).

Aa1: v momentu *t* vstoupilo do vzdělávacího systému 10 000 jedinců, kteří své vzdělání ukončili takto: 1000 se vzděláním S₁, 3000 se vzděláním S₂ a 6000 se vzděláním S₃;

Aa2: struktura socioprofesionálních pozic nabízených sociálním systémem je následující: pozic C₁ je 500, pozic C₂ je 4500 a pozic C₃ je 5000;⁵

Aa3: předpokládáme, že sociální původ daných jedinců měl následující strukturu: 400 jich mělo původ C₁, 4000 mělo původ C₂ a 5600 mělo původ C₃;

Aa4: daní jedinci dosáhli svého vzdělání v závislosti na sociálním původu; jejich předpokládaná (fiktivní) distribuce do vzdělávacího systému je uvedena v tabulce 3 (byla provedena podle míry nerovnosti 0,8 a v souladu se strukturou vzdělávacího systému);⁶

Aa5: tento axiom je operacionalizací AF2, tj. kvantifikuje vliv úrovně vzdělání daných jedinců na jejich socioprofesionální postavení; viz tabulku 4 (distribuce byla provedena podle míry nerovnosti 0,7);

Aa6: distribuce socioprofesionálních postavení podle úrovně vzdělání byla v generaci otců taková, jakou předpokládáme v tabulce 5 (podle míry nerovnosti 0,8).

⁵ Boudon vychází z celkem reálného předpokladu, že zatímco ve vzdělávacím systému je možné „pro zájemce opatřit místo“ (tj. je zde poměrně pružná struktura příležitostí), struktura socioprofesionálních pozic je dána, je poměrně nepružná.

⁶ Fiktivní distribuce jsou prováděny podle dvou kritérií: a) podle míry nerovnosti šancí; b) podle struktury nabídky „příležitostí“. Je-li počet kandidátů na pozice nižší než počet pozic, uplatňuje se míra nerovnosti u kandidátů, v opačném případě u rozdělování pozic. Uvedme příklad výpočtu z uvedené tabulky fiktivní distribuce: Míra nerovnosti je 0,8. Je celkem 400 kandidátů sociálního původu C₁ na vzdělání S₁, kde je celkem

1000 disponibilních míst. Kandidátů je tedy méně než pozic, takže vzdělání S₁ jich získá $400 \times 0,8 = 320$; 80 % zbytku (tj. $80 \times 0,8 = 64$) získá nejbližší nižší kategorie vzdělání atd. Ve vzdělávacím systému tedy zbývá již jen $1000 - 320 = 680$ pozic S₁. Kandidátů sociálního původu C₂ a C₃ je 9600. Zbývající pozice S₁ budou rozděleny ve prospěch kandidátů z C₂, takže tito kandidáti obdrží 80 % zbylých pozic S₁ ($680 \times 0,8 = 544$). Zbytek pozic S₁ bude přidělen kandidátům z C₃ ($1000 - 320 - 544 = 136$). Stejným způsobem budou rozděleny vždy ve prospěch kandidátů „vyššího“ sociálního původu i zbývající pozice S₂ a S₃.

Tabulka 2. Skutečné (a) a hypotetické (b, c) údaje o empirické distribuci relativního postavení (sociálního postavení syna vzhledem k otci) vzhledem k relativní úrovni vzdělání (úrovni vzdělání syna vzhledem k otci) a rozdíly mezi nimi (d, e) [Boudon 1973 : 29–31]

Relativní úroveň vzdělání		Relativní sociální postavení			
		vyšší	stejně	nižší	celkem
a	vyšší	134	96	61	291
	stejně	23	33	24	80
	nižší	7	16	22	45
	celkem	164	145	107	416
b	vyšší	164	127	0	291
	stejně	0	18	62	80
	nižší	0	0	45	45
	celkem	164	145	107	416
c	vyšší	115	102	75	291
	stejně	31	28	20	80
	nižší	18	16	12	45
	celkem	164	145	107	416
d	vyšší	–30	–31	61	
	stejně	23	15	38	
	nižší	7	16	–23	
e	vyšší	19	–6	–14	
	stejně	–8	5	4	
	nižší	–11	0	10	

Tabulka 3. Axióm Aa4

Sociální původ	Úroveň vzdělání			
	S ₁	S ₂	S ₃	celkem
C ₁	320	64	16	400
C ₂	544	2349	1107	4000
C ₃	136	587	4877	5600
celkem	1000	3000	6000	10000

Tabulka 4. Axióm Aa5

Úroveň vzdělání	Socioprofesionální postavení			
	C ₁	C ₂	C ₃	celkem
S ₁	350	455	195	1000
S ₂	105	2026	869	3000
S ₃	45	2019	3936	6000
celkem	500	4500	5000	10000

Model definovaný axiomy AF1 až AF3 a Aa1 až Aa6 může být považován za *aproximaci mobilních mechanismů v soudobých západních společnostech*.

Základní otázka, kterou autor modelu klade, je: Je možné, že tento systém, charakterizovaný silným vlivem úrovně vzdělání na sociální postavení při vysoké nerovnosti šan-

Tabulka 5. Axióm Aa6

Úroveň vzdělání	Socioprofesionální postavení			
	C ₁	C ₂	C ₃	celkem
S ₁	320	384	96	800
S ₂	64	1709	427	2200
S ₃	16	1907	5077	7000
celkem	400	4000	5600	10000

Tabulka 6. Údaje odpovídající různým kombinacím S₁C₁ (otce) a S_kC_m (syna) — zkrácený příklad [Boudon 1973: 38–40]

1. generace (z tab. 5)	Úroveň vzdělání 2. generace (z tab. 3 a 5)	Sociální postavení 2. generace (z tab. 4)
	$S_1 = 320 \times 320 : 400 = 256$	$C_1 = 256 \times 350 : 1000 = 90$ $C_2 = 256 \times 455 : 1000 = 116$ $C_3 = 256 \times 195 : 1000 = 50$
S ₁ C ₁ = 320	$S_2 = 320 \times 64 : 400 = 51$	$C_1 = 51 \times 105 : 3000 = 2$ $C_2 = 51 \times 2026 : 3000 = 34$ $C_3 = 51 \times 869 : 3000 = 15$
	$S_3 = 320 \times 16 : 400 = 13$	$C_1 = 13 \times 45 : 6000 = 0$ $C_2 = 13 \times 2019 : 6000 = 4$ $C_3 = 13 \times 3936 : 6000 = 9$
⋮ ⋮ S ₁ C ₁	⋮ ⋮ S _k	⋮ ⋮ C _m

Tabulka 7. Skutečné a očekávané údaje o modelové distribuci relativního sociálního postavení vzhledem k relativní úrovni vzdělání (očekávané četnosti jsou uvedeny v závorkách) [Boudon 1973: 42]

Relativní úroveň vzdělání	Relativní sociální postavení			
	vyšší	stejně	nižší	celkem
vyšší	696 (582)	1182 (1339)	464 (421)	2342
stejně	1612 (1571)	3884 (3614)	824 (1135)	6320
nižší	177 (332)	652 (765)	509 (241)	1338
celkem	2485	5718	1797	10000

cí na vzdělání, vytváří strukturu analogickou k reálným datům Centerse a Andersona? Jinak řečeno:

1. Je možné, že vede ke slabé vazbě mezi relativní úrovní vzdělání a relativním sociálním postavením?

2. Je možné, že v jeho rámci existuje slabá vazba mezi úrovní (absolutní) vzdělání a mobilitními šancemi (tj. sociálním postavením vzhledem k otci)?

Odpověď na první otázku předpokládá po-

měrně jednoduchou proceduru, při níž budou vypočítány všechny pravděpodobnosti a absolutní počty pro všechny kombinace sociálního postavení a úrovně vzdělání v obou generacích (tzv. strom možností). Tento postup je ovšem zdoluhavý, a proto ukážeme jeho princip jen na jedné kombinaci úrovně vzdělání a sociálního postavení v generaci otců; viz tabulku 6.

Od takto vypočítaného stromu možností lze sečtením příslušných kombinací dospět k ta-

Tabulka 8. Skutečné a očekávané údaje o modelové distribuci sociálních postavení vzhledem k absoltní úrovni vzdělání (očekávané četnosti jsou uvedeny v závorkách) [Boudon 1973 : 45]

Absolutní úroveň vzdělání	Relativní sociální postavení			
	vyšší	stejně	nižší	celkem
S ₁ (vysoké)	300 (249)	386 (572)	314 (179)	1000
S ₂ (střední)	499 (745)	1759 (1715)	742 (539)	3000
S ₃ (nízké)	1685 (1491)	3572 (3430)	742 (1079)	6000
Celkem	2485	5717	1798	10000

bulce 7, odpovídající struktuře tabulky Centerse a Andersona. Ze srovnání skutečných a očekávaných četností je na první pohled zřejmé, že — stejně jako v původní tabulce Centerse a Andersona — relativní sociální postavení (tj. mobilitní šance) má slabou vazbu s relativní úrovní vzdělání. Stejnou procedurou, jaká byla uplatněna při sestavování tabulky 2, tj. srovnáním s hypotetickými údaji (o nezávislosti a o maximální možné závislosti), pak dospějeme ke stejnému závěru, tj. k potvrzení nezávislosti.

Od tabulky 6 dospějeme i k tabulce 8,⁷ vyjadřující vliv absolutní úrovně vzdělání na mobilitní šance. Elementární analýza této tabulky vede k závěru, že mobilitní šance jsou velmi málo závislé na stupni dokončeného vzdělání.

Sociologické interpretace uvedených závěrů jsou obsaženy v předcházejícím textu.

Literatura

- Anderson, C. A.: *A Sceptical Note on Education and Mobility*. In: Halsey, A. H. - Floud, J. - Anderson, C. O.: *Education, Economy and Society*. New York, Macmillan 1961, s. 164–179.
- Bendix, R. - Lipset, S. M.: *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley, University of California Press 1959.
- Beneton, Ph.: *Discours sur la genèse des inégalités dans les sociétés occidentales contemporaines*. Revue française de science politique, č. 1/1975, s. 106–122.
- Bertaux, D.: *L'hérédité sociale en France*. Economie et statistique, č. 9/1970, s. 37–48.
- Bertaux, D.: *Mobilité sociale biographique. Une critique de l'approche transversale*. Revue française de sociologie, č. 3/1974, s. 329–362.
- Blau, P. - Duncan, O. D.: *The American Occupational Structure*. New York, Wiley 1967.
- Boudon, R.: *Essai sur la mobilité sociale en Utopie*. Quality and Quantity, č. 4/1970, s. 213–242.
- Boudon, R.: *Eléments pour une théorie formelle de la mobilité sociale*. Quality and Quantity, č. 5/1971, s. 39–85.
- Boudon, R.: *L'inégalité des chances. La mo-*

- bilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris, Armand Colin 1973.
- Boudon, R.: *La sociologie des inégalités dans l'impasse? En marge du livre de Christopher Jencks: Inequality*. Analyse et prévision, č. 1/1974, s. 83–95.
- Boudon, R.: *Réponse à M. Darbel*. Revue française de sociologie, č. 1/1975, s. 113 až 117.
- Bourdieu, P. - Passeron, J. C.: *La reproduction*. Paris, Editions de Minuit 1970.
- Bowles, S.: *Understanding Unequal Economic Opportunity. The Role of Schooling, IQ, and Family Economic Status*. Toronto, American Economic Association 1972.
- Centers, R.: *Education and Occupational Mobility*. American Sociological Review, 1949, s. 143–144.
- Darbel, A.: *Autre point de vue*. Revue française de sociologie, č. 1/1975, s. 103–112.
- Formánek, M.: *Meze a možnosti mobilitní koncepce*. Sociologický časopis, č. 3/1975, s. 266–278.
- Glass, D.: *Social Mobility in Britain*. London, Routledge and Kegan Paul 1954.
- Charvát, F. - Linhart, J. - Večerník, J.: *Některé poznámky k aplikaci mobilitního přístupu v socialistické společnosti*. Sociológia č. 5/1972, s. 424–441.
- Charvát, F. - Linhart, J. - Večerník, J.: *Sociální struktura a mobilita. Některé teoretické a metodologické problémy*. Sociologický časopis, č. 1/1975, s. 1–15.
- Jencks, Ch.: *Inequality. A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America*. New York, Basic Books 1972.
- Kolko, G.: *Wealth and Power in America. An Analysis of Social Class and Income Distribution*. New York, Praeger 1962.
- Lipset, S. M. - Zetterberg, H.: *A Theory of Social Mobility*. In: *Transactions of the Third World Congress of Sociology*. London, International Sociological Association 1956, s. 155–177.
- Pitrou, A.: *Social stratification and career mobility. Le concept de mobilité sociale en question*. Sociologie du travail, č. 3/1975, s. 293–306.
- Stoetzel, J.: *La distribution des revenus en France, quelques donnés et quelques analyses*. In: *Mélanges en l'honneur de R.*

⁷ Vlivem zaokrouhlování součty četností v řádcích a sloupcích neodpovídají vždy přesně margi-nálním četnostem.

- Aron. Paris, Calmann - Lévy 1971, s. 97 až 120.
- Thurow, L. C.: *Education and Economic Inequality*. The Public Interest, été 1972, s. 66-81.
- Titmuss, R. M.: *Income Distribution and Social Change. A study in Criticism*. London, Allen and Unwin 1962.
- Tréanton, J. R.: *Un innovateur*. Revue française de sociologie, č. 1/1975, s. 95-102.

Petr Matějů

J. R. Gillis, Youth and History (Mládež a historie)
New York - London, Academic Press 1974, 232 s.

Ve světové, nám jazykově dostupné odborné literatuře se každoročně objevují desítky knih pojednávajících o různých stránkách života soudobé mládeže. V posledních pěti až sedmi letech patřily mezi bestsellery této literatury práce zabývající se příčinami tzv. moderních revolt mládeže - studentskými boulemi, hnutím hippies či trestnou činností mládeže nesledující individuální či skupinový materiální zisk, ale vyjadřující specifickými formami odpor vůči autoritám. Publikace tohoto zaměření se objevily v USA, Francii, Itálii, Polsku, SSSR atd. Je logické, že se jednalo o práce vycházející z odlišných teoretických a metodologických východisek, o práce zpracovávající fenomén moderní revolty mládeže v různých rovinách obecnosti.

V roce 1974 se na knižním trhu objevila další publikace s touto tematikou, práce svým přístupem k tématu i způsobem práce s fakty atypická. Její atypičnost se odráží i v základní položené otázce. Gillis si klade otázku, zda to, co se dnes chápe jako „moderní“ revolty, je fenoménem skutečně novým, či zda se jedná pouze o jednu z forem neustále se opakujícího „neklidu“ mládeže sociálně (a to zde potrhují) podmíněného. Jeho práce stojí na pomezí historie a sociologie. Autor čerpá z historie, aby pomocí historických faktů objasňoval sociální procesy; demografické údaje mu slouží jako výchozí body úvah o změnách ve společenském postavení dětí a mládeže a rozbor společenských podmínek dotahuje do roviny jejich vlivu na charakter populačních procesů. V centru jeho snahy je zodpovězení základní otázky vztahující se k „novosti“ či „modernosti“ revolt mládeže šedesátých let našeho století. S přímou odpovědí na tuto otázku se však v práci nesetkáme. Tuto odpověď si musí čtenář zformulovat sám, na základě fakt, rozborů a podnětů k zamyšlení, jež mu jsou předkládány.

Gillisova kniha se nečte snadno a snad je to především proto, že autor zvolil formu pouze nadhazování myšlenek, že čtenáře „zásobeného“ fakty donutil k neustálé konfrontaci vlastních a v knize prezentovaných názorů. Jednotlivé kapitoly, tvořící na první pohled uzavřené celky, jako by nepředstavovaly součásti monolitní stavby. Jsou to však

jednotlivá patra vícevrstevňové myšlenkové stavby, jejíž technologie má svůj přísný řád a účel.

V úvodu práce se autor zabývá vznikem mládí jako určité, sociálně podmíněné a určené fáze životního cyklu i legitimací této fáze, charakteristické určitými, sociálně podmíněnými zvláštnostmi. Souhlasím s ním plně v tom, že takto chápané mládí není fenoménem obecné platnosti, neboť v minulosti i v současnosti existovaly a existují společnosti, které neznají mládí a mládež, ale pouze děti a dospělé, dětství a dospělost. Tuto skutečnost potvrzují i jazykové rozborů docházející k závěrům, že v mnoha jazycích neexistují (v jiných jsou poměrně raného data) výrazy pro označení mládí, mládeže a že i výrazy typu mládenec, anglické boy či lad nebo francouzské garçon, v sobě nesou stopy původně jiného významu. Gillis chápe mládí jako zvláštní etapu v životě člověka, jako etapu, jejíž vznik je podmíněn historicky a sociálně a která má i historicky a sociálně podmíněnou a určenou konkrétní podobu. Takto chápané mládí má i svou vlastní historii, jejímž popis a rozbor jsou věnovány tři čtvrtiny práce.

Nejprve autor věnuje pozornost lidovým zvykům a tradicím typu vynášení smrtky, stavění májky, dožínkových a masopustních veselí, jejichž hlavními aktéry byli právě mládí lidé. Poukazuje na to, že tato aktivita byla určena pouze jedincům procházejícím fází svého individuálního mládí, že tedy mládí lidé byli považováni za jedince se specifickým společenským postavením, že tvořili specifickou skupinu „vsunutou mezi tradičně uznávané skupiny dětí a dospělých. Dále pokračuje rozбором funkce německých Gesellenverbände či francouzských compagnonnages, vytvářených především na bázi socioprofesionální příslušnosti. Odkazuje na sociálně podmíněnou nutnost zániku těchto pospolitostí, uplatňujících specifické normy chování i komunikace, pospolitostí, které měly svůj iniciativní rituál. Migrace, spjatá s urbanizací, zasahovala především věkovou skupinu 15-25leté mládeže, odcházející do měst a vytvářející tam první trvale usazené obyvatelstvo. Diskutované pospolitosti mládeže postupně ztrácely svou základnu; byly schopné fungovat jen v podmínkách převažující zemědělské výroby a nemechanizovaného zemědělství.

V další části práce se autor zaměřuje na vznik a vývoj různých spolků mládeže a na rozbor koncepcí „bratrství“ (kvakerismus, pietismus, metodismus) uplatněných například v pietistické společnosti Herrnhut v Německu či Bethlehemu v Pensylvánii. Určitá část mládeže, již Gillis označuje za intelektuální proletariát, hledala možnosti svého naplnění v okultismu a meditaci. Vzdělanou mládež devatenáctého století přitahovala i utopistická hnutí. U jiných skupin mládeže bylo možno zaznamenat jiné, otevřenější formy úniku ze stávajícího „nepřátelského“ svě-